

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 3

МИСТЕЦТВО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І ВІДРОДЖЕННЯ

Тема 12. Християнство як духовна основа середньовічної культури.	6
Тема 13. Мистецтво Візантії.	19
Тема 14. Культура і мистецтво Європейського Середньовіччя.	72
Тема 15. Особливості Ренесансного художнього осмислення дійсності.	105
Тема 16. Художня культура Північного Відродження.	158

РОЗДІЛ 4

КУЛЬТУРА НОВОГО ЧАСУ (XVII – XVIII ст.) ТА ЇЇ ХУДОЖНІ СВІТОГЛЯДИ

Тема 17. Бароко як художній світогляд та стиль у мистецтві.	192
Тема 18. Мистецтво епохи Просвітництва. Класицизм, рококо, сентименталізм – художні світогляди доби.	225

ГЛОСАРІЙ.	261
-------------------	-----

ТЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ.	275
---	-----

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.	276
-----------------------------------	-----

РОЗДІЛ 3

**МИСТЕЦТВО
СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
І ВІДРОДЖЕННЯ**

ТЕМА 12. ХРИСТІЯНСТВО ЯК ДУХОВНА ОСНОВА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

1. *Християнство як духовний стрижень середньовічної культури.*
2. *Дві моделі християнського світобачення.
Дихотомічність середньовічного християнського мислення.*
3. *Модель людини.*

Середньовіччям називають тривалий період історії між античністю та Новим часом. Цей період починається у IV ст. і закінчується у XV ст., охоплюючи понад тисячоліття.

Термін “середні віки” виникає в Італії в XV – XVI ст. Деякі італійські гуманісти під цим терміном розуміли період глибокого занепаду європейської культури, втілення догматизму, релігійного фанатизму, придушення свободи особистості. Сучасна наука вже більш зважено й безсторонньо справедливо розглядає культуру середньовіччя як історично закономірну складову частину розвитку людства. Культурна спадщина середніх віків посіла важливе місце в історії людства й позначилася на розвитку передусім гуманітарної культури (філософії, релігії, права, літератури та мистецтва), а також, дещо меншою мірою, на природничих науках і техніці.

Період виразного домінування середньовічної культури у Середземномор’ї умовно поділяють на три основні етапи:

- раннє середньовіччя – IV – VIII ст.;
- зріле середньовіччя – IX – XII ст.;
- пізнє середньовіччя – XIII – XV ст.

Духовним стрижнем середньовічної культури стало **християнство**. Християнство й дотепер залишається найпоширенішою релігією світу. На початку XX ст. його прихильниками були більше 2 млрд жителів планети, що склало майже третину всього населення Землі. Проте походження християнства і нині становить предмет наукових суперечок, хоча з історії початкового християнства ми знаємо чимало. Християнство виникло на початку нашої ери, коли після розгрому соціальних рухів II – I ст. до н. е. нижчі верстви римського суспільства були охоплені глибоким відчаєм і апатією. Основною й важливою умовою походження християнства стало утворення Римської імперії.

На відміну від усіх релігій стародавнього світу, його виникнення і поширення мало вибухоподібний характер, супроводжувалося активною релігійно-ідеологічною та політичною боротьбою. Стан депресії, занепаду, безнадійності в I ст. н. е. вельми сприяв розвитку релігійних настроїв, які охопили в першу чергу суспільні низи. Християнство й виникло спочатку як своєрідний рух мас, котрі намагалися знайти порятунок від навколишньої дійсності. Внутрішня ситуація в імперії тоді була позначена чималою напруженістю: постійно точилася боротьба між рабами і вільними, багатими і бідними, загарбниками і підкореними. На межі старої й нової ери античне суспільство переживало глибоку духовну кризу. Поразки народних рухів породжували песимістичні настрої, відчай і безнадію. І як наслідок – пошуки спасіння від зла, надії на допомогу небесних сил та божого рятівника. За умов апатії й деморалізації суспільства свідомість знедолених була дуже сприйнятливою до містико-релігійних ідей та уявлень. Це стало живильним ґрунтом для засвоєння християнського віровчення. Шукати заміну старих духовних цінностей у межах греко-римських культурних кіл не мало сенсу, проте їхні ідеологи ще довго не могли подолати привабливість ідей, створених полісним середовищем, яке формально продовжувало існувати ще протягом століть. Але в тих соціальних прошарках античного суспільства, які не були тісно пов'язані з полісною громадою, формувалася та моральна атмосфера, на якій пізніше змогло розквітнути християнське вчення.

Перші століття нової ери імператори опиралися на традиційну римську релігію та імператорський культ. Християнство зазнавало гонінь і перебувало поза законом.

Особливе значення для розуміння виникнення християнства мають знахідки рукописів у печерах Кумрану, на північно-західному узбережжі Мертвого моря. Починаючи від 1947 р. там було знайдено близько 40 тисяч фрагментів – залишки приблизно шестисот книжок та пам'ятки матеріальної культури власників цих рукописів. Значна частина цих рукописів ще не видана, тому час для висновків не настав.

На основі палеографічних даних більша частина кумранських рукописів датується періодом між другою половиною II ст. до н. е. та юдейською війною з Римом 66–73 рр. н. е. За своїм змістом кумранські рукописи поділяють на три основні групи: біблійні рукописи, апокрифічні твори та власні твори громади, яка умовно названа “кумранською”. Сукупність археологічних даних дає підстави вважати кумранітів **ессеями**. Рукописи свідчать, що їхні творці і володарі спробували здійснити сміливу соціальну утопію – організацію колективістського ладу життя. Головними ознаками соціальної організації громади, що відбилися в кумранському “Статуті”, стали: єдність майна, обов'язкова спільна праця й колективний побут.

Щодо історичних свідчень, які дають змогу поставити питання про генезис християнства на фактографічну основу, то історіографія ранньої імперії (першої половини й середини I ст. н. е.) втрачена. Перші згадки про християнство трапляються в римських істориків Тацита і Светонія.

В історика Палестини Йосифа Флавія (37 – близько 100 р.) у його “Юдейських старожитностях” у 62 році повідомляється про вбивство Якова, “брата Ісуса, названого Христом”, і є розділ про самого Ісуса. Цей розділ містить заяви про месіанську достовірність і навіть божественність Ісуса, які аж ніяк не могли належати віруючому юдею, що ним був Йосиф, а тільки віруючому християнині. Безперечно, розділ зіпсовано християнськими переписувачами, але в 1971 р. семітолог Ш. Пінес довів за допомогою точного філологічного аналізу, що це первісний і справжній текст, який зберігся в середні віки у близькосхідному рукописі завдяки ранньому перекладу з оригіналу сирійською мовою “Юдейських старожитностей”. Це місце читається так: “...У той час жила мудра людина на ймення Ісус. Її спосіб життя мали за приклад, дуже славився Ісус своєю доброчинністю, і багато людей з числа юдеїв та інших народів стали його учнями. Пілат засудив його на смерть на розп'ятті, однак ті, що стали його учнями, не відцуралися свого учнівства. Вони розповідали, начебто він з'явився до них третього дня після свого розп'яття живим, через що і став Месією, про якого пророки передрікали різні дива”. На відміну від

переробленого християнським редактором грецького тексту, тут немає сумнівів у людській істоті Ісуса, немає згадувань про його чудеса та звинувачень єврейських старійшин у смерті Христа.

Християнська література перших десятиліть дійшла переважно у канонічній збірці, яка має назву **Новий Заповіт**. Це – комплекс релігійних творів, вибраних церквою серед їм подібних за найбільш адекватне вираження нової віри. Відбір новозаповітного канону насамперед здійснювався у II ст., але завершився до кінця IV ст. До нього входять двадцять сім творів різних жанрів: чотири Євангелія, “Діяння святих апостолів”, двадцять одне “послання” (повчання в епістолярній формі), з яких чотирнадцять належать або приписуються за традицією апостолові Павлу, а решта – апостолам Петру (два), Іоаннові Богослову (три), Якову та Юді (по одному), і, нарешті, “Одкровення Іоанна Богослова”, або “Апокаліпсис”, – уявна картина майбутнього кінця світу. Усі ці твори збереглися грецькою мовою – міжнародною мовою Східного Середземномор’я.

Кожне Євангеліє, що входить до Нового Заповіту, це не лише розповідь, а й “звістка”, не лише життєпис Ісуса, а й насамперед проповідь про Христа, Сина Божого. Євангельські тексти передусім призначалися для культових читань – декламацій на громадських зборах, для церковної служби, їхня композиція підпорядкована логіці літургійного мислення, а мовна тканина – літургійному ритмові.

Усі перші три століття свого існування християнство поширювалося в боротьбі не лише з традиційними греко-римськими культурами, а й з іншими “релігіями спасіння”, такими як гностицизм й мітраїзм. Що ж до можливості прийняття християнства освіченою верхівкою римського суспільства, то християнство спонукалося на використання античної філософії для обґрунтування християнських догм. Це породжувало розбіжності між християнськими громадами й чимало так званих ранніх ересей. У цей же час формувалася система управління християнськими громадами, що поступово призвело до формування християнської церкви – організації для управління релігійним життям християн.

Тільки у 313 р. імператор Костянтин видав **едикт (Міланський едикт)** про надання християнству офіційної рівності з усіма релігіями Римської імперії, а в 324 р. оголосив християнство державною релігією. Сам імператор почав брати активну участь у церковних справах, а богословські спори стали пов’язуватися з боротьбою за єпископські кафедри, що перетворилися на державні посади.

Боротьба з ересями та язичництвом покликала до життя величезну християнську літературу, яка заклала основи християнської теології. Творці

християнської теології здобули титул “батьків церкви”, а створені ними основи теології – назву “патристики”.

Друга половина IV ст. – час талановитих і освічених проповідників. Натхненні проповіді Григорія Назіанського видають у ньому вихованця риторичної школи в Афінах. Великими літературними здібностями та знанням усієї античної культури вирізнялися й уродженці Каппадокії – Григорій Ніський, автор численних проповідей, трактатів, діалогів, листів, і його брат Василій, прозваний Великим, архієпископ Кесарійський у Каппадокії, також відомий як чудовий оратор: його проповіді й листи оригінальні за композицією та живою, яскравою мовою. Ще вище за каппадокійців стояв як промовець Іоанн Златоуст, єпископ Константинопольський. Промови його, написані чистим античним діалектом і старанно оздоблені, були вельми популярні. Та особливо уславився він своєю мужністю, викривши в проповідях розбещеність звичаїв, що панували в імператорському дворі в Константинополі. За ці проповіді оратор поплатився вигнанням і помер на засланні.

У ті самі роки, коли на сході імперії сяяла слава Іоанна Златоуста, на заході зійшла зірка Аврелія Августина, єпископа з міста Гіппон у римській Африці. Августин залишив величезну літературну спадщину: проповіді, трактати, листи. Найзначніші з його творів – “Сповідь” та “Про град Божий” – не мали собі рівних ані в латинському, ані в грецькому богослов’ї часів пізньої імперії і вплинули на середньовічну теологію й релігійну філософію. Досить сказати, що серед пізньоантичних християнських письменників у середні віки не було нікого, кого б так охоче читали й вивчали, як Августина.

Християнство з його повстанням проти усталених в тогочасному суспільстві норм було зрозуміле широким верствам простих людей і водночас могло задовольнити найвибагливіші смаки високоосвічених людей пізньої античності. Вже в період державних гонінь на християн (за відмову брати участь у вшануванні культу імператорів) до нової релігії залучалися усі прошарки суспільства. Відомо, що вже в середині II ст. правителі невеличкого сирійсько-месопотамського князівства з центром в Едесі офіційно дозволили християнський культ, а з III ст. християнство активно шириться у Вірменському царстві та ефіопській державі Ассум, у яких стає державною релігією дещо раніше, ніж у Римській імперії.

Швидке поширення християнства об’єктивно сприяло кардинальним змінам у світоглядних установах. Ця релігія, всупереч пізньоантичним уявленням про людину як іграшку в руках жорстоких богів або сліпого фатуму, не тільки навчала про благого триєдиного Бога (Отця, Сина і Святого Духа), але й проголошувала